

TİCARİ LİBERALİZASYON KAPSAMINDA YOKSULLAŞTIRAN BÜYÜME HİPOTEZİ GEÇERLİ Mİ? : TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Ali KONAK
alikonak@karabuk.edu.tr
Karabük Üniversitesi

ÖZET

Ticari liberalizasyon sürecinin pek çok önemli ekonomik etki ve sonuçları bulunmaktadır. Günümüzde ticari liberalizasyon sürecinin özellikle ekonomik büyüme üzerindeki etkileri dikkat çekici boyutlara ulaşmış durumdadır. Yoksullaştıran büyüme de bu etkilerden bir tanesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda reel efektif döviz kurunun ve dış ticaret hadlerinin yoksullaştıran büyümeye neden olup olmadığını tespit etmek amacıyla Türkiye ekonomisine ait 2010Q1 – 2018Q3 çeyreklik veriler kullanılarak oluşturulan model, ARDL sınır testi yardımıyla ekonometrik olarak analiz edilmektedir. Yapılan analiz neticesinde dış ticaret haddi ve reel büyüme oranı arasında uzun dönemli ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca reel efektif döviz kuru ile reel büyüme oranı arasında uzun dönemli pozitif ilişki saptanmıştır. Bütün bu analiz ve değerlendirmeler sonucunda Türkiye’de yoksullaştıran büyüme hipotezinin varlığı kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizasyon, Yoksullaştıran Büyüme, Dış Ticaret,

IS THE GROWTH HYPOTHESIS OF POVERTY UNDER COMMERCIAL LIBERALIZATION VALID? : THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

The commercial liberalization process has many important economic impacts and consequences. Nowadays, the effects of commercial liberalization especially on growth have reached remarkable dimensions. The impoverished growth is one of these effects. In this context, in order to determine whether the real effective exchange rate and the terms of trade are causing the impoverished growth Turkey's economy of 2010: Q1-2018: Q3 model generated using quarterly data, is analyzed econometrically with the help of the ARDL border test. As a result of the analysis, a long-term and negative relationship was found between the terms of trade and real growth rate. In addition, there was a long-term positive relationship between real effective exchange rate and real growth rate. All these analyzes and evaluations of the results in the presence of impoverishing growth hypothesis is accepted in Turkey.

Keywords : Liberalization, Immiserizing Growth, Foreign Trade,

1. Giriş

Küreselleşmenin yoğun bir şekilde yaşandığı günümüz koşullarında dış ticaret, ekonomik büyümeyi ve ülke kalkınmasını etkileyen en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Günümüzde teknolojidaki ve ulaşım ağlarındaki gelişmeler, mal ve hizmet hareketlerinin önemli bir ivme kazanmasına ve ülkeler arası ekonomik bağlantıların giderek güçlenmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda iktisadi açıdan gelişme gayreti içerisindeki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, dış ticaret faaliyetlerini, kalkınma ve gelişim sürecinin bir aracı olarak görmektedir. Bu süreçte zaman içerisinde alt yapısını ve yatırımlarını gerçekleştirmiş ülkeler, dış ticaret açısından uluslararası piyasalarda avantajlı konuma gelir iken dış ticaret hadleri de bu ülkelerin lehine gelişmekte, buna karşın üretim için gerekli olan yatırımları gerçekleştirilmeyen ülkeler için bu süreç tersine işleyerek dış ticaret hadleri bu ülkelerin aleyhine gelişmektedir. Bununla birlikte pek çok iktisatçı tarafından özellikle gelişmekte olan ülkelere dış ticaret faaliyetlerindeki liberalleşmenin, bu ülkelerin ekonomik büyümesini olumlu yönde etkileyeceğine de inanılmaktadır. Böyle bir düşünce yapısının ortaya çıkmasında, dış ticaretin liberalleşmesi ile birlikte iç piyasada üretilen ürünlerin uluslararası rekabete açılması ve bu sayede üretilen mal ve hizmetlerin kalitesinde artışların ortaya çıkacak olması etkili olmaktadır. Ayrıca yine dış ticaretin liberalleşmesiyle birlikte yurt dışından sadece mal ve hizmet ithalatı değil aynı zamanda teknoloji ithalatının gerçekleştirilmesi de söz konusu olmakta ve bu gelişme ülkenin kalkınma hızı üzerinde olumlu etkilere neden olmaktadır. Bu bağlamda dış ticaretin liberalleşmesinin, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu durumun her zaman için geçerli olmadığını, dış ticaretin liberalleşmesinin ekonomik büyümeyi her zaman olumlu yönde etkilemediğini ve bazen iktisadi olarak beklenenin dışında birtakım olumsuz sonuçların ortaya çıktığını da ifade etmek gerekir. Bu olumsuz sonuçların başında ise yoksullaştırıcı büyüme gelmektedir. Sıklıkla ihracata dayalı olarak büyüme eğiliminde olan az gelişmiş ve gelişim sürecindeki ülkelere ortaya çıkabilen yoksullaştırıcı büyüme kavramı ile ülkenin ekonomik olarak büyümesine karşın dış ticaret hadlerinin ve dolayısıyla ülke refahının önceki duruma kıyasla daha kötü bir seviyeye gerilemesi ifade edilmektedir. Türkiye de ekonomik yapısı itibarıyla ihracata dayalı olarak büyüyen gelişim sürecindeki bir ülkedir. Özellikle 1980 yılından sonraki dönemde dış ticaret faaliyetlerinin liberalleştirilmesine ve bu sayede ülke ekonomisinin dışa açılmasına yönelik düzenlemelere ağırlık verildiği gözlenmektedir. Bu çalışmada genel hatlarıyla koşulları oluşmuş bulunan yoksullaştırıcı büyüme hipotezinin Türk ekonomisi için geçerliliği analiz edilecektir. Ancak söz konusu analize geçilmeden önce sırasıyla dış ticaretin ülke ekonomisi üzerindeki etkileri ve dış ticaretin önemi üzerinde durulacak, devamında Türkiye’de ticari liberalleşme konusu incelenecek, daha sonra yoksullaştırıcı büyüme konusu üzerinde durulacaktır ve son olarak da literatür taraması yapılacaktır.

2. Dış Ticaret ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Günümüzün en önemli ekonomik faaliyetlerinden birisi dış ticaret faaliyetleridir. Dış ticaret faaliyetlerinin bu denli önem kazanmasında küreselleşme sürecinin büyük bir etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte teknolojiye ortaya çıkan baş döndürücü gelişmeler, tüketim tercihlerindeki farklılıklar ve hiçbir ülkenin gerek üretim gerekse de tüketim kaynaklarının tamamına tek başına sahip olmaması, ülkeler arasındaki ticari sınırların ortadan kalkmasına ve uluslararası ticaretin zorunlu hale gelmesine neden olmuştur. Bununla birlikte ülkelerin üretim faktörlerinin tamamına sahip olamamasına karşın nihai mal ve hizmetler ile ara malı niteliğindeki mal ve hizmetlere yönelik talep artışları, ülkelerin ticari açıdan birbirine bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda ülkeler arasındaki ticari sınırların ortadan kalkmasına neden olarak ülkeleri birbirine bağımlı hale getiren dış ticaret, uluslararası düzeyde gerçekleştirilen mal, sermaye, hizmet ve fikri mülkiyet hakları ticaretinin tamamını ifade etmektedir (Gültekin, 2011: 31). Dış ticaret faaliyetlerinin ekonomik yapı ve işleyiş üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Dış ticaret faaliyetleri, gerek iletişim gerekse de ulaşım teknolojilerinde meydana gelen iyileşmelerin sağladığı kolaylaştırıcı etki ile yurtiçinde üretilen ürünlerin satılabileceği yeni pazarların ortaya çıkmasına, dolayısıyla da uluslararası piyasalarda rekabetin artmasına neden olmaktadır (Arıcan vd., 2011: 1). Üretim sürecinde ortaya çıkan rekabet ise ürün kalitesinin iyileşmesine de katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, dış ticaret sayesinde ülkeler, sahip oldukları doğal kaynaklara, ara mallarına ve hammaddelere dayalı bir üretim yapısına sahip olmakta, ülke sınırları içinde bulunan çeşitli üretim faktörlerinden ve girdilerden yararlanarak üretim gerçekleştirmekte ve elde edilen ürünleri ihraç etmek suretiyle ihraç geliri elde etmektedirler. Aynı zamanda bu süreçte ülkeler, belirli mal ve hizmetlerin üretimi konusunda uzmanlaşmaktadır. Uzmanlaşma ise hem verimlilik artışlarına, hem ürünlerin kalitesinin yükselmesine ve ürün kalitesinde belli bir standardın elde edilmesine hem de seri üretim nedeniyle üretim hacminin artmasına neden olmaktadır (Saçık, 2009a: 166). Ayrıca uzmanlaşma sayesinde gerçekleştirilebilen seri üretim, üretim maliyetlerinin azalmasına ve uluslararası piyasada rekabet gücünün elde edilmesine de olanak sağlamaktadır.

Ayrıca dış ticaret sayesinde üreticiler, sadece küçük bir iç piyasaya yönelik değil aynı zamanda dış piyasaya yönelik olarak da üretim gerçekleştirebildikleri için daha büyük bir tüketici kitlesine ulaşabilmekte ve ihracat sayesinde daha ekonomik ölçekte üretim gerçekleştirebilmektedir (Akbulut ve Terzi, 2013: 44). Buna ilaveten dış ticaret sayesinde ülkede bulunmayan ancak üretimin gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan hammadde ve ara malları temin edilebilmektedir. Bu sayede ülkenin sahip olduğu beşeri sermayenin, zamanın, teknolojinin ve daha pek çok üretim faktörünün daha etkin bir şekilde kullanılabilmesi mümkün olmaktadır. Bununla birlikte dış ticaret sayesinde alıcı ve satıcılar uluslararası piyasalarda fiyat araştırması yapabilmekte ve

en iyi mal ve hizmeti en uygun fiyata satın alabilme imkânına kavuşmuş olmaktadır. Son olarak dış ticaret faaliyetleri, ülkelerin gerek ekonomik ve siyasal açıdan dünya ölçeğinde söz sahibi olması, gerekse de ülkenin kalkınması ve toplumun refaha kavuşması açısından da önem taşımaktadır (Gültekin, 2011: 31). Görüldüğü üzere dış ticaretin ülkenin ekonomik kalkınması ve büyümesi üzerinde pek çok olumlu katkısı bulunmaktadır ve bu katkılar dış ticaretin önemini ortaya koymaktadır.

3. Dış Ticaretin Liberalizasyonu

Dış ticaretin liberalleşmesi, küreselleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve ülke ekonomilerini önemli oranda etkilemiştir. Küreselleşme ile birlikte ticari açıdan ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri gerek yasal gerekse de iktisadi açıdan birtakım düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır. Bu süreçte özellikle gelişmekte olan ülkeler, iktisadi açıdan gelişim sürecini tamamlamış ülkeleri yakalayabilmek ve uluslararası sisteme entegre olabilmek amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yanında önemli kurumsal yapılara üye olmuş, bu kurumsal yapılara üye olmanın gerekliliklerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Dış ticaretin liberalleştirilmesi ile uluslararası piyasalara yönelik mal ve hizmet ticareti gerçekleştirilirken uygulanan devlet kontrollerinin azaltılması ya da sonlandırılması ve uluslararası piyasalarda ticari liberalliğin sağlanması ifade edilmektedir (Çetin ve Savrul, 2016: 514). Dış ticarete yönelik devlet kontrollerini, fiyat kontrolleri ve tarife dışı engelle şeklinde gruplandırmak mümkündür. Fiyat kontrolleri, tarifelerden ve gümrük vergilerinden oluşurken, tarife dışı engeller, kotalar, lisanslar, yasaklar ve ithalat teminatlarından oluşmaktadır (Çatalbaş, 2014: 144). Bu fiyat kontrollerinin ve tarife dışı engellerin hafifletilmesi ya da tamamen ortadan kaldırılması durumunu, dış ticaretin liberalleştirilmesi şeklinde ifade etmek mümkündür. Uluslararası ticaretin liberalleştirilmesi ve ülkeler arasındaki ticarete hız kazandırılması amacıyla birtakım iktisadi yapılar oluşturulmuştur. Bu yapıların başında da GATT gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ticaretinde söz sahibi konumdaki sanayileşmiş ülkeler tarafından oluşturulan GATT (General Agreements Tariffs and Trade-Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması), birbiriyle ticari faaliyette bulunan ülkeler arasındaki çok taraflı tarifelerin düşürülmesinde ve kotaların hafifletilmesinde etkili olmuştur (Küçükaksoy, 2010: 136). GATT'tan sonra onun yerine 1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü, bu tarihten itibaren dünya ticaretinin liberalleştirilmesini organize etme ve liberalleşme süreci denetleme görevini yerine getirmektedir (Özalp ve Ören, 2014: 31).

Uluslararası ticaretin liberalleştirilmesi ile küresel düzeyde, mal ve hizmet ticaretinin çok daha kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır (Çatalbaş, 2014: 144) Aynı zamanda dış ticaretin liberalleştirilmesi ile birlikte yurtiçi piyasalar yurt dışı rekabete açık hale geldiği için yurt dışına mal satabilmek amacıyla yurtiçi

rekabet önemli oranda artmaktadır. Söz konusu rekabet ortamında yerli üreticilerin üretkenlikleri artmakta ve ürün kalitesi iyileşmekte, bu gelişmeler ise doğal olarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Mishkin, 2007: 6). Ayrıca ekonominin uluslararası ticarete açılmasıyla birlikte ortaya çıkacak olan rekabetçi yapı, işletmelerin sahip olduğu finansal kaynakların daha rekabetçi ve verimli bir şekilde kullanılmasına neden olarak işletmelerin finansal yapısını olumlu yönde etkilemektedir (Ağır vd. 2009: 37). Bununla birlikte dış ticaretin liberalleştirilmesi, üretilen mal ve hizmetlere yönelik yurtiçi talep'e, bir de yurt dışı talebin eklenmesi nedeniyle üretim artışlarına, üretim artışları ise, istihdam artışlarına, ücret artışlarına ve doğal olarak yoksullukta azalışlara neden olmaktadır (Kar ve Özcan, 2016: 157). Buna ilaveten dış ticaretin liberalleşmesinin ihracat hacmini ve ekonomik büyümeyi de olumlu yönde etkileyebileceğini söylemek mümkündür. Ticari liberalleşme öncesinde sadece yurtiçi piyasaya üretim yapan üreticiler, ticari liberalleşme ile birlikte artık yurt dışı piyasalara ihracat yapmak için de üretim yapmaya başlarlar ve ülkenin ihracat hacmi artar. İhracatın artması ise ülkeye döviz girişi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla elde edilen bu dövizler ile üretim sürecinde ihtiyaç duyulan ancak yurtiçinde bulunmayan hammadde ve ara mallarının ithalatı gerçekleştirilebilir ve bu sayede de milli gelirden artışlar söz konusu olur. Buna karşın yurtiçi üreticiler uluslararası rekabete karşı kendilerini yeterince hazırlamamışlar ise dış ticaretin liberalleşmesi, yerli üreticiler için dolayısıyla da ülke için önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olur. Yurtiçi piyasanın uluslararası rekabete açılması neticesinde yabancı firmalar ile rekabet edemeyen yurtiçi firmalar üretimlerini durdurmak zorunda kalabilirler (Çatalbaş, 2014: 146-147) Ayrıca dış ticaretin liberalleşmesi, ekonomik büyüme ile birlikte dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi sonucu refah kaybına sebebiyet veren ve daha sonra üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacak olan yoksullaştırıcı büyüme sorununa da neden olabilir.

Teknolojik gelişmelerin ve dış ticarete liberalleşme sürecinin hızlandığı günümüz dünyasında ülkeler, daha fazla dış ticaret geliri elde edebilmek ve dış ticaret faaliyetlerinden elde ettikleri payı artırabilmek amacıyla kendi aralarında yoğun bir rekabete girişmişlerdir. Bu süreçte ülkelerin ihracata ve ithalata yönelik olarak farklı fiyat politikaları geliştirmeye başladıkları ve ürün çeşitliliğine yöneldikleri gözlenmektedir (Önder ve Şahin, 2016: 38). Doğal olarak Türkiye de küresel yapının bir parçası olduğu için bu uluslararası gelişmelerden etkilenmiş, küresel rekabete dahil olmuş ve dış ticareti liberalleştirerek ticari açıdan uluslararası sisteme entegre olabilmek amacıyla Türkiye'de de birtakım yasal düzenlemelere gidilmiştir. 1970'li yılların özellikle son dönemlerinde uluslararası piyasalarda yaşanan sorunlara bağlı olarak Türkiye'de ortaya çıkan ekonomik ve sosyal bunalım, 24 Ocak 1980'de birtakım ekonomik kararların alınmasını zorunlu kılmıştır (Saçık, 2009b). 1980 yılında alınan kararlar içerisinde dış ticaretin liberalleştirilmesine yönelik önemli düzenlemeler de bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin dış ticaretinin liberalleşme sürecinin 24 Ocak 1980 kararları ile başladığını söylemek mümkündür. Dış ticaretin

liberalleşmesi açısından bakıldığında 24 Ocak kararları ile dış ticaretin liberalleştirilmesine, döviz kuru politikalarına ve bunların yanında ihracat ve ithalatın liberalleştirilmesine yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Çetin ve Savrul, 2016: 516). 1980 yılının başından itibaren, Türkiye’de dış ticareti liberalleştirmeye yönelik politikaların benimsendiği ve yoğun bir şekilde uygulandığı görülmektedir.

Ülke ekonomisinin ve ticaretinin dışa açılma ile birlikte üreticiler daha büyük piyasalara ulaşabilme fırsatı bulmuşlardır. Ayrıca bu süreçte üreticiler yeni teknolojilere de ulaşabilme imkânına sahip oldukları için üretimde verimlilik artışları ve üretim hacminde artışlar söz konusu olmuştur. Bu dönemden itibaren dış ticaretin liberalleşmesiyle birlikte büyüme oranları da önemli oranda yükselmiştir (Şahbaz vd. 2016: 1115) Türkiye’de dış ticaret liberalleştirilmesine yönelik düzenlemelere 1983 yılından sonra artan bir hızla devam edilmiş ve ticaretin liberalleştirilme süreci, 1989’da yapılan finansal sistemin liberalleştirilmesine yönelik düzenlemeler ile geliştirilmiştir (Çetin, ve Savrul, 2016: 512) Bu kapsamda 1989 yılında uluslararası finansal hareketler tamamen serbest bırakılmış ve özelleştirme faaliyetlerine hız verilerek kamu kesimi yeniden yapılandırılmıştır. Ayrıca yine 1989 yılında yürürlüğe giren Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 sayılı karar ile döviz rejimine önemli ölçüde serbestlik getirilmiş ve Türk parasının konvertibl olması için ihtiyaç duyulan kanuni yapı önemli oranda oluşturulmuştur (Hepaktan, 2008: 2-5). 1990 yılından sonraki dönemde ise Türkiye’nin dış ticaretinin liberalleştirilmesi ve diğer ülkelerle ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütüne üye olunmuş ve 1996 yılında Gümrük Birliği anlaşmasının kararlarını uygulamaya koymuştur. (Çetin ve Savrul, 2016: 512-513). 1996 yılında Avrupa Birliği ülkeleri ile Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanmasından sonraki on yıllık süreçte Türkiye’nin, dış ticaret hadlerinde Türkiye lehine gelişmeler olmuştur (Küçükaksoy, 2010: 134) 2000 yılından günümüze kadar uzanan dönemde ise Türkiye’nin, küresel piyasanın önemli bir aktörü haline gelmesi nedeniyle Türk dış ticareti, sadece iç piyasadaki gelişme, uygulama ve düzenlemelerden değil aynı zamanda dış dünyadaki ekonomik gelişmelerden ve uygulamalardan da yoğun bir şekilde etkilenmeye başlamıştır.

4. Yoksullaştıran Büyüme

Yoksullaştıran büyüme iktisat alanının en ilgi çekici ve en eski konularından birisidir. Bu alanda yapılmış ilk çalışma John Stuart Mill’e aittir. Mill, çalışmasında, dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişkileri yüzeysel olarak incelemiş, fakat konuya açıklık getiren bir teori ortaya koymamış, sadece teknolojik gelişmelerin ithalat hacmini artıracaklarını ifade etmiştir (Yiğit ve Yiğit, 2018: 2105). Mill’den sonra konuyu detaylı bir şekilde inceleyerek ve ekonomik büyümenin dış ticaret hadlerinde bozulmaya neden olduğunu tespit eden ilk iktisatçı ise 1894 yılında Edgeworth olmuştur (Erk vd., 1999: 2). Edgeworth’den sonraki dönemde yoksullaştıran büyüme konusunda iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlardan ilki Bhagwati (1958), diğer yaklaşım

ise Johnson (1967) tarafından geliştirilmiştir (Sağlam ve Egeli, 2014: 420). Bhagwati 1958 yılında yapmış olduğu çalışma ile dış ticaret hadlerindeki bozulmanın kuramsal temellerini geliştirmiş, ekonomik büyümenin refah kaybına neden olabileceğini kayıtsızlık ve dönüşüm eğrileriyle ispat etmiş ve bu sayede yoksullaştıran büyüme hipotezinin teorik koşullarını ortaya koymuştur (Yiğit ve Yiğit, 2018: 2105). Bhagwati (1958) tarafından geliştirilen yoksullaştıran büyüme yaklaşımına göre özellikle düşük gelirli ülkelerde dış ticaretteki artış, öncelikle ekonomik büyümeye, daha sonra dış ticaret dengesinin bozulmasına ve son aşamada da dış ticaret dengesindeki büyük çaplı bozulmaya bağlı olarak ekonomik büyümenin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır (Saridoğan ve Çetin, 2016: 924). Johnson (1967) ise üretim faaliyetinde bulunan sektörlerden birinin uluslararası rekabete karşı ad valorem bir vergi ile korunması durumunda, söz konusu sektöre yönelik kaynak transferinin ekonomik açısından ek maliyetlere neden olacağını ve buna bağlı olarak da dış ticaret hadlerindeki yükselmenin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyeceğini iddia etmiştir (Sağlam ve Egeli, 2014: 420). Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere yoksullaştıran büyüme konusuna farklı açılardan yaklaşmış olsalar bile hem Bhagwati hem de Johnson, dış ticaretteki artışın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyebileceği konusunda aynı görüşte birleşmişlerdir. 1894'de Edgeworth tarafından temelleri atılan ve 1958 yılındaki çalışmaları ile Bhagwati, 1967 yılındaki çalışmaları ile de Johnson tarafından geliştirilen yoksullaştıran büyüme kuramı, küreselleşme sürecinde ortaya çıkan ölçek ekonomilerinin ve rekabetin sağladığı avantajların yeniden sorgulanmasına neden olmaktadır (Erk vd., 1999: 5).

Günümüzde iktisatçıların önemli bir kısmı, dış ticaretin liberalleşmesinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği fikrini benimsemiştir. Buna karşın bazı iktisatçılar da büyümenin gelişmekte olan ülkelerin aleyhine sonuç vereceğini düşünmektedir. (Sağlam ve Egeli, 2014: 420). Genel olarak dış ticaret hacmindeki artışlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki söz konusu olsa da bazen ekonomik büyümenin dış ticaret haddini ve refah seviyesini olumsuz yönde etkileyerek yoksullaştıran büyümeye neden olabileceği gözden kaçırılmamalıdır (Yiğit ve Yiğit, 2018: 2105). Gerçek hayatta sıklıkla karşılaşılmayan yoksullaştıran büyümeyi en yalın hali ile ekonomik büyümenin, dış ticaret hadlerini olumsuz yönde etkilemesi ve buna bağlı olarak ülke refahının ekonomik büyümeden önceki duruma kıyasla azalması şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu konuda çeşitli çalışmalar yapmış olan Bhagwati (1958: 203-205), yoksullaştıran büyümeyi, dış ticaretin liberalleşmesi ve buna bağlı olarak ekonomik büyümenin gerçekleşmesine karşın aynı süreçte dış ticaret hadlerinin bozulması nedeniyle, önceki döneme kıyasla daha düşük bir büyüme düzeyinin gerçekleşmesi, reel gelirin azalması ve dolayısıyla refah seviyesinin gerilemesi şeklinde tanımlamaktadır. Krugman ve Obstfeld (1997: 12) ise özellikle ihracata dayalı bir büyüme stratejisi benimsemiş ülkelerde dış ticaretin liberalleşmesinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebileceğini ancak dış ticaret hadlerinin, ekonomik büyümeden önceki duruma kıyasla daha kötü bir duruma gelmesine neden

olabileceğini ve dolayısıyla ekonomik büyümenin dış ticaret hadlerini olumsuz yönde etkileyerek yoksullaştıran büyümeye neden olduğunu ifade etmektedir. Bütün bu açıklama ve tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere dış ticaretin liberalleşmesi, dış ticaret hacminin yükselmesi ve özellikle ihracata dayalı olarak büyüyen gelişim sürecindeki ülkelerde ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Ekonomik büyüme ise doğal olarak ülkede refah artışına sebebiyet vermektedir. Ancak bu süreçte ekonomik büyüme, ihracata dayalı olarak gerçekleştiği ve ihracat yapmak için de özellikle gelişmekte olan ülkelerde ithal girdilere ihtiyaç duyulduğu için dış ticaret hadleri söz konusu ekonomik büyümeden olumsuz yönde etkilenmekte, reel gelir azalmakta ve refah kaybı söz konusu olmaktadır. Geline noktada dış ticaret hadlerinin bozulması nedeniyle ortaya çıkan refah kaybının, ekonomik büyümenin neden olduğu refah artışından daha büyük olması durumunda yoksullaştıran büyüme ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda ekonomik büyüme gerçekleşmiş olmasına karşın reel gelir ve refah seviyesi ekonomik büyümeden önceki seviyenin gerisinde kalmakta ve yoksullaştıran büyüme sorunu ortaya çıkmaktadır. Bir ülkede yoksullaştıran büyüme sorunu, bazı hususların varlığı halinde söz konusu olabilmektedir. Bu hususları, (Ateş ve Bostan, 2007);

- Ülkenin ihraç ettiği mallara yönelik diğer ülkelerin ithalat talep esnekliklerinin düşük olması,
- Ülkenin dış ticarete çok fazla bağımlı olması,
- Ülkenin uluslararası piyasa açısından, ticaret hadleri üzerinde etkili olabilecek önemde olması,
- Ülkenin teknolojik gelişiminin yavaş ve teknolojisinin de nispeten geri olması,
- Ülkenin optimal bir gümrük politikasını uygulaması,

şeklinde sıralamak mümkündür. Türk ekonomisinin ağırlıklı olarak emek-yoğun bir üretim yapısına sahip olduğu, orta düzeyde bir teknoloji ile üretim gerçekleştirildiği ve üretim sürecinde ithal girdi kullanımına önemli oranda bağımlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türk ekonomisinin mevcut durumu ile yukarıdaki hususlarla arasındaki benzerlikler dikkat çekmekte ve Türk ekonomisinin yoksullaştıran büyüme açısından incelenmesi büyük önem arz etmektedir.

5. Literatür Taraması

Erk vd. (1999), 1980-1998 döneminde Türkiye'nin AB ülkeleri ile gerçekleştirdiği dış ticaretin uzun dönemde yoksullaştıran büyümeye neden olup olmadığını VAR tekniğini kullanarak analiz etmişler, yapılan analiz sonucunda, 1980-1998 döneminde Türkiye-AB ticaretinde yoksullaştıran büyüme hipotezinin söz konusu olmadığı (görülmediği) sonucuna ulaşmışlardır.

Ateş ve Bostan (2007), 1989-2004 dönemine ait verileri kullanarak Türkiye’de uygulanan ihracata dayalı büyüme politikalarının dış ticaret hadlerini etkileyerek yoksullaştıran büyümeye neden olup olmadığını ve özellikle 1989-2004 döneminde sürekli olarak uygulanan yüksek döviz kuru politikalarının ülkenin dış ticaret hadleri üzerindeki etkisini Johansen eş bütünleşme testi ile analiz ettikleri çalışmada, kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasıla ile ticaret hadleri arasında negatif yönlü bir eş bütünleşme ilişkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Daha açık bir ifade ile incelenen dönem itibarıyla Türkiye’de çok güçlü olmasa da yoksullaştıran büyümenin söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır

Baş (2009), daha önce yapılmış olan ampirik çalışmalarda elde edilmiş olan bulguları inceleyerek ülkeler içinde ve ülkeler arasında küreselleşme sürecinin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini değerlendirdiği çalışmada, Türkiye’de dahil olmak üzere tüm gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında yapılan ticarete, ticaret hadlerinin giderek gelişmiş ülkeler lehine yükseldiği ve yoksullaştıran büyüme teorisini gerçekleştirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Takım (2010), Türkiye’nin 1975-2008 dönemine ait ihracat ve büyüme verilerini kullanarak bu iki değişken arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik testi ve hata düzeltme modeli ile analiz etmiş, yapılan analiz neticesinde, ihracattaki artışın büyümede artışa yol açmadığı, daha açık bir ifadeyle ihracata dayalı büyüme modelinin incelenen dönemi için Türkiye’de geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Göçer (2013) 1980-2012 dönemine ait verileri kullanarak gelişmekte olan Asya ülkelerinde ihracatın, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, yatay kesit bağımlılığını ve birden çok yapısal kırılmayı göz önünde bulunduran panel veri analizi yöntemleriyle incelemiş, yapılan analiz neticesinde, bu ülkelerde ihracatın ekonomik büyümeyi pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği, ihracatta meydana gelen % 10 oranındaki artışın, ekonomik büyümeyi % 1 oranında arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Sağlam ve Egeli (2014), 2003:Q1 - 2013:Q12 dönemine ait reel döviz kuru, dış ticaret haddi ve GSYİH büyüme hızı yerine de sanayi üretim endeksinin aylık verilerini kullanarak hazırladıkları çalışmada, Türkiye’deki reel kurlar ile dış ticaret arasındaki uzun dönemli ilişkiyi, yoksullaştıran büyüme açısından VAR yöntemiyle analiz etmişlerdir. Yapılan analiz neticesinde dış ticaret hadlerinde meydana gelen bir şokun büyüme hızını etkilediği ancak büyüme hızında meydana gelen bir şoka karşı dış ticaret hadlerinin vereceği tepkinin belirsiz olduğu, değişkenler arasındaki ilişkinin etki ve tepki yönünün dış ticaret hadlerinden büyümeye doğru olduğu ve dolayısıyla incelenen dönem için Türkiye’de yoksullaştıran büyüme hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sarıdoğan ve Çetin (2016), dünyadaki bütün ülkelerin toplam ihracatı içindeki turizm gelirleri payındaki artışın, söz konusu ülkelerin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla hazırladıkları çalışmada 214 ülkenin Dünya Bankası veri tabanından elde 1990-2015 dönemine ait verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmış ve Yoksullaştırıcı Büyüme kavramının turizm sektörü üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yapılan analiz neticesinde OECD ülkeleri dışındaki ülkelerin turizm faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerin toplam ihracat içindeki payı % 1 arttığında bu ülkelerin ekonomik büyümesinin % 0,02 oranında azaldığı, bir diğer ifadeyle OECD ülkeleri dışındaki ülkelerin ihracatı içerisinde turizm gelirlerinin payı arttıkça yoksullaştırıcı büyümenin söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yiğit ve Yiğit (2018), 2003:Q1 – 2018:Q2 döneminde Türkiye'nin dış ticaretinin yoksullaştırıcı büyüme hipotezine neden olup olmadığını tespit etmek amacıyla dış ticaret hacmine ve dış ticaret hadlerine ait verileri kullanılarak Granger nedensellik analizi ile etki-tepki fonksiyonu analizini yapmışlar, dış ticaret hadleri ile dış ticaret hacmi arasındaki ilişkiyi nedensellik bağlamında incelemişlerdir. Yapılan Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre incelenen dönemde, yoksullaştırıcı büyüme hipotezinin öngördüğü şekilde dış ticaret hacminden dış ticaret hadlerine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Etki tepki fonksiyonu analizi ise söz konusu etkinin negatif yönde olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Yapılan her iki analiz sonucunda incelenen dönem itibarıyla yoksullaştırıcı büyüme hipotezi öngörülerinin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

6. Veri Analizi ve Zaman Serisi Özellikleri

Çalışmamızın bu bölümünde yoksullaştırıcı büyüme modelinin geçerliliği Türkiye ekonomisi için sınanmaya çalışılmaktadır. Üçer aylık gözlem aralığını kullanan örneklem dönemi 2010Q1 – 2018Q3 olarak belirlenmiştir. Örneklem döneminin 2010 yılında başlatılmasının nedeni daha önce kullanılan ve dış ticaret hadlerinin hesaplanmasında dikkate alınan 1994: 100 ve 2003: 100 bazlı ihracat ve ithalat birim değer endekslerinin 2012 yılında sona ermesidir. Oysa ki 2010: 100 bazlı birim değer endeksleri 2010 yılından başlayarak yakın zamanlara kadar istatistik veri sağlayabilmektedir. Yoksullaştırıcı büyüme hipotezi için aşağıdaki fonksiyonel ilişki oluşturulmuştur:

$$buyume_t = f(redk_t, dth_t) \quad (1)$$

Yukarıda yer alan büyüme ifadesi, 2009: 100 bazlı zincirleme hacim endeks yöntemine göre hesaplanan reel gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) büyüme oranıdır.¹ *redk* değişkeni için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından yayımlanan 2003: 100 bazlı tüketici fiyat endeksine dayalı reel efektif döviz kuru verileri dikkate alınmıştır.² Bu endeks, ülkemizin fiyat düzeyinin, dış ticaret faaliyetinde bulunulan ülkelerin fiyat düzeylerine oranının geometrik ortalaması alınarak hesaplanmakta, endekste bir artış ulusal para biriminin yabancı para birimleri karşısında reel olarak değer kazandığını, diğer bir deyişle ulusal malların yabancı mallar cinsinden fiyatının arttığını göstermektedir. *dth* değişkeni ise dış ticaret hadlerini simgelemekte olup ihracat birim değer endeksinin (P_x) ithalat birim değer endeksine (P_m) oranı şeklinde belirlenmiştir.³ Dış ticaret haddinin 2010: 100 baz değerinin üzerinde bulunması, dış ticarete konu olan malların ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu fonksiyon uzun dönemli durağan bir ilişki şeklinde aşağıdaki açık fonksiyon ile yeniden yazılabilir:

$$buyume_t = \alpha_{0,t} + \alpha_{1,t} \ln redk + \alpha_{2,t} dth + \varepsilon_t \quad (2)$$

Yukarıda hata terimi (ε_t) $E[\varepsilon_t] = 0$, $E[\varepsilon_t^2] = \sigma^2$ ve bütün $s \neq t$ için $Kov[\varepsilon_t, \varepsilon_s] = 0$ şeklinde sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı beklenen bir değere ve normal bir dağılıma sahip rastlantısal beyaz gürültü hata terimini, α_0 sabit terimini ve değişken ifadelerinin sonundaki "t" alt göstergesi zaman indeksini temsil etmektedir. Çalışmada kullanılan bütün veriler TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden (<https://evds2.tcmb.gov.tr/>, erişim tarihi: 21.01.2019) derlenmiştir. Model tanı koyma sınamaları Tablo 1’te verilmektedir:

Tablo 1. Tanı Koyma (Diagnostic) Bilgileri

$\chi^2_{SC}(1)$	$\chi^2_{SC}(4)$	<i>Nor</i>	<i>Het</i>
0.06 (0.81)	0.07(0.99)	3.65 (0.19)	0.74 (0.66)

¹ Herhangi bir t gözlem dönemi için \ln doğal logaritma işlemcisini göstermek üzere, değişken $buyume_t = \ln GSYİH_t - \ln GSYİH_{t-1}$ şeklinde hesaplanmıştır. Bu işlem gerçekleştirilirken reel milli gelir serileri Amerika Nüfus İdaresi tarafından geliştirilen Census X-13 programı aracılığıyla mevsimsellikten arındırılmıştır. Zincirleme hacim endeks yöntemine göre elde edilen reel GSYİH'nin hesaplanmasına ilişkin bir bilgi notu için bkz. **Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK (2016)**.

² *redk* değişkeni için doğal logaritmik bir yapıda modele sokulmuştur.

³ $dth = \left(\frac{P_x}{P_m} \right) * 100$. Bu değişken zaten oran şeklinde belirlendiği için değişken üzerinde logaritmik bir dönüşüm gerçekleştirilmemiş ve değişken kendi doğrusal yapısında modele sokulmuştur.

$\chi_{SC}^2(1)$ ve $\chi_{SC}^2(4)$ ardışık bağımlılık (serial correlation) olmaması sıfır varsayımı altında birinci ve dördüncü dereceden Breusch-Godfrey hata terimleri, Lagrange çarpanı testi F – istatistikleri, Nor , hata terimlerinin normal dağılımının sıfır olduğu varsayımı altında Jarque-Bera normallik istatistiği ve Het de sabit varyanslılık sıfır varsayımı altında Breusch-Pagan-Godfrey değişen varyans testi F – istatistiğidir. İlgili olasılık değerleri parantez içerisindedir. Tablo 1'in incelenmesi sonucu $ARDL(1,4,0)$ modeli açısından herhangi bir tanı koyma sorununun bulunmadığı ve elde edilen hata terimlerinin beyaz gürültü hata terimi olma özelliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada (2) numaralı eşitlik için model tahminine geçilmeden önce kullanılan değişkenlerin birim kök bilgisi incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Lee ve Strazicich (2003) tarafından önerilen ve sınama sürecinde içsel kırılmaların varlığına izin veren çağdaş bir birim kök sınama yöntemine başvurulmuştur. Kırılma altında birim kökün varlığı H_0 (sıfır) varsayımına dayalı sınama sonuçları Tablo 2 içerisinde yer almaktadır.

Tablo 2. Lee-Strazicich (2003) Birim Kök Sınaması: İki İçsel Kırılma

<u>Değişkenler</u>	<u>Model: Crash</u>	<u>Model: Break</u>	<u>Çıkarılma</u>
$buyume_t$	-3.85	-7.74	$I(0)$
$\Delta buyume_t$	-12.58	-12.00	$I(0)$
$redk_t$	-1.96	-6.17	$I(1)$
$\Delta redk_t$	-4.08	-8.20	$I(0)$
dth_t	-2.32	-5.46	$I(1)$
Δdth_t	-4.51	-8.91	$I(0)$
<u>Kritik deę.</u>			
5%	-3.56	-6.20	

Yukarıda Δ fark işlemcisidir. Tablo 2, olası çoklu kırılma altında Lee-Strazicich (2003) en küçük sınama istatistiklerini (tau) sunmaktadır. Tahmin bulguları, seçilen örneklem içerisindeki bilinmeyen bir tarihte yapısal kırılmayı dikkate almaktadır. Sınamalar için dikkate alınan en yüksek gecikme uzunluğu 5 olarak saptanmıştır. Birim kök tahmin bulgularına göre büyüme değişkeni, düzey değerleri açısından durağan bulunurken $redk_t$ ve dth_t değişkenleri birinci dereceden bütünleşik değerler üretmektedir. Bu bulgular doğrultusunda (2) numaralı eşitlik ile belirtilen modelin, tahmin işlemi için çağdaş bir zaman serisi tahmin yöntemi olan ardışık bağımlı gecikmesi dağıtılmış sınır testi (ARDL) yaklaşımına başvurulacaktır.

6.1. Ardışık Bağımlı Gecikmesi Dağıtılmış (ARDL) Sınır Testi Yaklaşımı

Kullanılan değişkenlerin farklı bütünleşme derecesine sahip olması nedeniyle tek denklemlile Engle ve Granger (1987) yöntemi ya da bir vektör ardışık bağımlı (VAR) yapısı altında en çok olabilirlik temelli Johansen (1995) çok değişkenli eşbütünleşim yöntemi, dikkate aldığımız veri yapısına uygun düşmemektedir (Göktaş, 2005). Pesaran vd. (2001) ARDL sınır testi yaklaşımı $I(0)$ ya da $I(1)$ değişkenlerin birlikte bir eşbütünleşik değişken uzayında bulunmalarına izin vermektedir. Aşağıdaki vektör hata düzeltme modelini ele alalım:

$$\Delta Y_t = \mu + \lambda Y_{t-1} + \sum_{j=1}^{p-1} \gamma_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıda $Y_t = [y_t, x_t]'$ şeklinde tanımlanan değişken vektörüdür. $\mu = [\mu_y, \mu_x]'$ sabit katsayı vektörü ve $\Delta = (1 - L)$ fark işlemcisini göstermektedir. $\varepsilon_t = [\varepsilon_{y,t}, \varepsilon_{x,t}]' \sim N(0, \Omega)$ hata terimleri vektörünün normal dağılımlı, sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı olduğu varsayılmaktadır. λ uzun dönem çarpan matrisi ve γ kısa dönem tepki matrisidir:

$$\lambda = \begin{bmatrix} \lambda_{yy} & \lambda_{yx} \\ \lambda_{xy} & \lambda_{xx} \end{bmatrix} = - \left(I - \sum_{j=1}^p \phi_j \right) \quad (4)$$

$$\gamma_j = \begin{bmatrix} \gamma_{yy,j} & \gamma_{yx,j} \\ \gamma_{xy,j} & \gamma_{xx,j} \end{bmatrix} = - \sum_{k=j+1}^p \phi_k \quad (5)$$

I birim matrisi ve ϕ_j vektör ardışık bağımlı katsayı matrisidir. λ matrisinin köşegen elemanlarının sınırlandırılmaması zaman serilerinin $I(0)$ ya da $I(1)$ olmasına olanak sağlamaktadır. Örneğin $\lambda_{yy} = 0$ ifadesi y değişkeninin $I(1)$ ve $\lambda_{yy} < 0$ ifadesi değişkenin $I(0)$ olmasını ifade etmektedir. Uzun dönem çarpan matrisinin köşegen dışı elemanlarından biri, λ_{yx} ya da λ_{xy} , sıfır değerini alabilmektedir. Bu yaklaşım ile tek denklemlile eşbütünleşik bir ilişki, değişkenlerin $I(0)$ ya da $I(1)$ olmaları dikkate alınmaksızın tahmin edilebilmektedir:

$$\Delta y_t = \alpha + \phi y_{t-1} + \delta x_{t-1} + \omega \Delta x_t + \sum_{j=1}^{p-1} \beta_{p,j} \Delta y_{t-j} + \sum_{j=1}^{q-1} \beta_{x,j} \Delta x_{t-j} + u_t \quad (6)$$

(6) no'lu eşitlikte, φ ve δ uzun dönem çarpan katsayılarını ve Δy_{t-j} ve Δx_{t-j} hata düzeltme modelinin kısa dönem dinamik yapısını göstermektedir. Sınır testi yaklaşımı, (6) no'lu eşitliğin trend bileşenini içeren veya içermeyen bir şekilde en küçük kareler (*OLS*) yöntemiyle tahmin edilmesini gerektirmekte ve aşağıdaki varsayımlar doğrultusunda F – istatistikleri yardımıyla y_t ve x_t değişkenlerinin düzey değerleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır:

$$\begin{aligned} H_0 : \varphi = 0, \delta = 0 \\ H_1 : \varphi \neq 0, \delta \neq 0 \end{aligned} \quad (7)$$

(7) no'lu eşitlikte F – ya da *Wald* – sınamaları ile H_0 hipotezinin reddedilmesi, H_1 hipotezinin kabul edilmesine yol açacak ve değişkenler arasındaki uzun dönemli bir denge ilişkisini gösterecektir. Tahmin edilen istatistikler Pesaran vd. (2001)'nin çalışmasında aktarılan ve standart olmayan bir dağılıma sahip ölçüt değerlerin, kavuşmazda sahip olması gereken değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan F – istatistiğinin eşik değerlerinin, ifade eden sınırların altına düşmesi durumunda, değişkenlerin $I(0)$ ya da $I(1)$ şeklindeki bütünleşme derecelerini bilmeye gerek kalmaksızın, değişkenlerin düzey değerleri arasında eşbütünleşik bir ilişkinin varlığıyla ilgili kesin bir yorum yapılabilmektedir. Bu durumda F – istatistiğinin üst eşik sınır değerinin üzerinde tahmin edilmesi, değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin bulunmadığı H_0 varsayımının reddedilmesine yol açmakta, F – istatistiğinin alt eşik sınır değerinden düşük bulunması ise H_1 alması varsayımının kabul edildiğini ve bu doğrultuda değişkenler arasındaki olası eşbütünleşik bir ilişki durumunun bulunmadığını göstermektedir. Hesaplanan F – istatistiğinin dikkate alınan eşik sınır değerlerinin arasına düşmesi durumundaysa, değişkenler arasındaki olası bir eşbütünleşik ilişkinin varlığıyla ilgili olarak değişkenlerin bütünleşme derecelerinin bilinmesi gerekmektedir.

Bu tahmin sürecinin yanı sıra (6) no'lu eşitlikte bağımlı değişkenin bir dönem gecikmeli katsayısının t – istatistiği değerinin, Pesaran vd (2001) tarafından aktarılan eşik değerleri aşması da modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin varlığını göstermektedir. *ARDL* temelli sınır testi yaklaşımı, küçük örneklemelerde dahi tutarlı uzun dönem katsayı tahminçileri üretebilmektedir.

6.2. Sınır Testi Tahmin Bulguları

Bir sonraki aşamada elde edilen sonuçların tutarlılığını sınavabilmek için Pesaran vd (2001) tarafından önerilen *ARDL* eşbütünleşim denklemi ve hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Bu amaçla *ARDL* modelinde dikkate alınan bağımlı değişken ve açıklayıcı değişkenler için gecikme sayısı en çok 4 olarak dikkate alınmak üzere Schwarz bilgi ölçütü (SC) kullanılarak pek çok *ARDL* modeli bulunmuştur.⁴ Bu modeller açısından herhangi bir deterministik bileşenin dikkate alınmaması ya da deterministik bileşen olarak yalnız sabit katsayının dikkate alınması durumunda *ARDL*(1,0,0) modeli ve deterministik bileşen olarak sabit katsayı ve trendin birlikte dikkate alınması durumunda *ARDL*(1,4,0) modeli bilgi ölçütünü en küçük yapan uygun model olarak saptanmıştır. Değişken uzayı içerisinde eşbütünleşik bir yapının, yani durağan yapıdaki iktisadi bir ilişkinin varlığı, dikkate alınan deterministik bileşen varsayımlarına bağlı olarak Tablo 3 içerisinde sunulmaktadır. Değişken istatistiksel olasılık değerleri [] içerisinde belirtilmiştir.

Uzun dönem düzey değer eşitliklerinin incelenmesi, trend bileşenini içeren modellerin en yüksek *F* – Sınır testi *F* – istatistiğine sahip olduğunu göstermektedir. Bu modeller içinde de trend bileşeninin koşullu hata düzeltme modelinde yer almasına karşılık uzun dönem düzey değer eşitliğine kısıtlanmadığı ‘kısıtlanmamış sabit & kısıtlanmamış trend’ *ARDL*(1,4,0) modeli, en yüksek *F* – Sınır testi *F* – istatistiğine sahip model olarak bulunmaktadır. İzleyen bölümde bu model ile çözümlemeye devam edilecektir. Bulunan eşitlik aşağıya aktarılmıştır:⁵

$$\begin{aligned} buyume_t &= 0.29 * redk_t - 0.11 * dth_t - 0.01 * trend \\ olas. & \quad [0.00] \quad [0.06] \quad [0.00] \end{aligned} \quad (8)$$

(8) numaralı eşitlikte bütün değişkenler kabul edilebilir sınırlar içerisinde istatistiksel anlamlılığa sahip gözükmektedir. Reel efektif döviz kurundaki yüzde 1’lik bir artış, reel milli gelirin büyümesi üzerinde pozitif olarak 0.29 birim artış meydana getirmektedir. Ulusal paranın yaşadığı reel değerlenme, Türkiye ekonomisinin büyüme sürecini olumlu etkilemektedir. Dış ticaret hadlerini ifade eden değişken ise negatif işaretli tahmin edilmiştir. Dış ticaret hadlerinin yükselmesi sonucu ihracat mallarının fiyatının ithalat mallarının fiyatına göre daha fazla yükselmesi, kısa dönemde dış dünya ile içerisine girilen ticaret ilişkisinde ülkeye net bir döviz girişi

⁴ Değerlendirme amaçlı tahmin edilen model sayısı 100’dür. Tahmin süreci EViews 10.0 ekonometri paket programı içerisindeki fonksiyonlar kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

⁵ Olasılık değerlerine ilişkin standart hatalar Pesaran ve Shin (1998) çalışmasına benzer şekilde delta yöntemiyle elde edilmiştir. Sınır testi *F* – istatistiği I_0 ve I_1 kritik değerleri için %5 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.

sağlayabilirken, talep koşullarının fiyat değişmelerine tepki göstermesine izin verilen uzun dönemde ihracat mallarına yönelik talep ithalat mallarına yönelik talebe göre daha fazla azalacağından ekonomik büyüme oranı düşmektedir. Bu tür bir bulgu yoksullaştırıcı büyüme hipotezini destekler niteliktedir:

Tablo 3. Uzun Dönem Düzey Değerler Eşitliği ve Sınır Testi

<u>Deterministik bileşenler</u>				
<u>ARDL(1,0,0) modeli</u>				
<u>Sabit yok & trend yok</u>				
	$buyume_t = 0.02 * redk_t - 0.05 * dth_t$			
	olas.	[0.06]		[0.07]
<i>F</i> – Sınır testi			<i>I</i> (0)	<i>I</i> (1)
	<i>F</i> – ist.	20.36	5%	2.72
				3.83
<i>t</i> – Sınır testi				
	<i>t</i> – ist.	-7.81	5%	-1.95
				-3.02
<hr/>				
<u>ARDL(1,0,0) modeli</u>				
<u>Kısıtlanmış sabit & trend yok</u>				
	$buyume_t = 0.03 * redk_t - 0.03 * dth_t - 0.08$			
	olas.	[0.08]	[0.13]	[0.47]
<i>F</i> – Sınır testi			<i>I</i> (0)	<i>I</i> (1)
	<i>F</i> – ist.	15.22	5%	3.10
				3.87
<hr/>				
<u>ARDL(1,0,0) modeli</u>				
<u>Kısıtlanmamış sabit & trend yok</u>				
	$buyume_t = 0.03 * redk_t - 0.03 * dth_t$			
	olas.	[0.08]		[0.13]
<i>F</i> – Sınır testi			<i>I</i> (0)	<i>I</i> (1)
	<i>F</i> – ist.	20.24	5%	3.79
				4.85
<i>t</i> – Sınır testi				
	<i>t</i> – ist.	-7.78	5%	-2.86
				-3.53
<hr/>				
<u>ARDL(1,4,0) modeli</u>				
<u>Kısıtlanmamış sabit & kısıtlanmış trend</u>				
	$buyume_t = 0.29 * redk_t - 0.11 * dth_t - 0.01 * trend$			
	olas.	[0.00]	[0.06]	[0.00]
<i>F</i> – Sınır testi			<i>I</i> (0)	<i>I</i> (1)
	<i>F</i> – ist.	23.62	5%	3.88
				4.61
<hr/>				
<u>ARDL(1,4,0) modeli</u>				
<u>Kısıtlanmamış sabit & kısıtlanmamış trend</u>				
	$buyume_t = 0.29 * redk_t - 0.11 * dth_t$			
	olas.	[0.00]		[0.06]
<i>F</i> – Sınır testi			<i>I</i> (0)	<i>I</i> (1)
	<i>F</i> – ist.	23.26	5%	4.87
				5.85
<i>t</i> – Sınır testi				
	<i>t</i> – ist.	-8.10	5%	-3.41
				-3.95
<hr/>				

Tablo 3. de görüldüğü üzere uygulanan tüm modellerde hesaplanan F değeri, Pesaran vd. (2001) sınır testi tablosunda yer alan üst sınır değerlerinden fazla olduğu için bir eş bütünleşik ilişkinin varlığı söz konusudur. Bu model sonucuna göre bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken olan büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Uzun dönemli bu ilişkiye ek olarak modelde değişkenler arasında kısa dönemli ilişki, hata düzeltme modeli üzerinden analiz edilmiştir. Eş bütünleşik ilişkinin varlığını tespit etmek için kullanılan *ARDL* modeline ait kısa dönem hata düzeltme katsayısının bir gecikmeli değerinin katsayısı (EC_{t-1}), istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş olup ilgili katsayı, Tablo 4 içerisinde sunulmaktadır:

Tablo 4. *ARDL*(1,4,0) Modeline Ait Koşullu Hata Düzeltme Regresyonu

<i>Bağımlı değişken : d (buyume)_t</i>				
<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std.Hata</i>	<i>t – ist.</i>	<i>olas.</i>
$d(\text{redk})_{t-1}$	0.29	0.09	3.26	0.00
$d(\text{redk})_{t-2}$	0.20	0.06	3.11	0.01
$d(\text{redk})_{t-3}$	0.20	0.07	2.95	0.01
<i>trend</i>	0.01	0.00	6.91	0.00
EC_{t-1}	-0.52	0.12	-4.34	0.00
<i>C</i>	-1.88	0.22	8.71	0.00
R^2	0.81			
$Adj.R^2$	0.76			
<i>Durbin – Watson stat</i>	1.92			

Tablo 4 de görüldüğü üzere kısa dönem hata düzeltme modeli kapsamında reel büyüme süreci yalnızca reel efektif döviz kurunun bir fonksiyonu durumundadır. Bu değişken, $d(\text{buyume})_t$ değişkeni üzerinde, uzun dönem özelliklerine benzer bir etkiye sahiptir. Bir dönem gecikmeli hata düzeltme teriminin tahmin edilen katsayısına göre, uzun dönem durağan denge ilişkisinden sapmaların yaklaşık % 52'si bir dönem içerisinde ortadan kalkmaktadır. Yani, tahmin edilen model doğrultusunda, yaklaşık iki gözlem dönemi içerisinde denge koşullarının yeniden sağlandığı anlaşılmaktadır.

7. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye'nin ekonomik yapısı, yoksullaştıran büyüme hipotezi bağlamında analiz edilmektedir. Bu kapsamda öncelikle Türkiye'nin 2010 yılı ilk çeyrek ile 2018 yılı üçüncü çeyrek dönemini kapsayan reel efektif döviz kuru, dış

ticaret haddi ve reel GSYİH büyüme oranları verileri kullanılarak değişkenler oluşturulmuştur. Sonraki aşamada verilerde korelasyon olup olmadığı, normal dağılıma sahip olup olmadığı ve değişen varyans sorununun olup olmadığı test edilmiştir. Değişkenlerde herhangi bir soruna rastlanmamaktadır. Sonraki aşamada değişkenlere yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmış olup, değişkenlerin birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmüştür. Farkları alındığında seriler, durağan hale geldikleri için uzun dönemli ilişkinin araştırılması mümkündür.

Seriler ile oluşturulan modele, farklı derecede durağan hale gelen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin analizi için kullanılan ARDL yöntemi uygulanmıştır. Sınama sonucunda elde edilen olasılık değerleri incelenmiş olup, bağımsız değişken olan reel efektif döviz kuru ve dış ticaret haddi ile bağımlı değişken olan büyüme oranı arasında uzun dönemli istatistiki olarak anlamlı bir ilişki saptanmaktadır. Olasılık değerleri incelendiğinde reel efektif döviz kurunun yüzde 1, dış ticaret haddinin ise yüzde 10 seviyesinde, büyüme oranı ile aralarında uzun dönemli ve istatistiki olarak da anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Çalışma sonucuna göre dış ticaret haddi ve büyüme oranı arasında uzun dönemli ama negatif yönlü ilişki bulunmaktadır. Dış ticaret hadlerinin yükselmesi sonucu ihraç mallarının fiyatının, ithalat mallarının fiyatına göre daha fazla yükselmesi kısa dönemde dış dünya ile içerisine girilen ticaret ilişkisinde ülkeye net bir döviz girişi sağlayabilmektedir. Ülkede talep koşullarının fiyat değişmelerine tepki göstermesine izin verilen uzun dönemde ise ihraç mallarına yönelik talep, ithalat mallarına yönelik talebe göre daha fazla azalacağından ekonomik büyüme oranı da düşmektedir. Bu sonuca göre çalışmada Türkiye’de yoksullaştıran büyüme hipotezinin varlığı kabul edilmektedir. Ekonometrik modelden elde edilen diğer bir bulguya göre uzun dönemde reel efektif döviz kuru ile reel büyüme oranı arasında uzun dönemli pozitif ilişkiye rastlanmaktadır. Türk Lirası’nın yaşadığı reel değerlenme, Türkiye ekonomisinin büyüme sürecini olumlu etkilemektedir.

Türkiye, üretim yapısı ve ihracatı, ithal girdilere bağımlı olan bir ülkedir. Bu nedenle döviz kurlarında meydana gelecek olan değişiklikler, ithal girdilerin fiyatlarını, dış ticaret hacmini ve ekonomik büyümeyi doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle dış ticaret üzerinde önemli etkileri bulunan döviz kuru politikaları, doğru bir şekilde belirlenmeli ve istikrarlı bir şekilde de uygulanmalıdır. Ayrıca sağlıklı bir ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi için Ar-Ge faaliyetlerine gereken önem verilmeli ve bu sayede emek yoğun mallar yerine, katma değeri yüksek, teknolojik malların üretimi ve ihracatı gerçekleştirilmelidir. Ayrıca dış ticaret hadlerinin iyileşmesine katkıda bulunacak olan sektörler zaman kaybedilmeden tespit edilmeli ve bu sektörlerin geliştirilmesine yönelik politikalar derhal uygulamaya konulmalıdır. Bunun yanında ülkeyi ekonomik olarak büyütecek ancak bu büyüme esnasında da yoksullaşmasının önüne geçecek olan reel yatırımlara öncelik verilmeli ve ağırlıklı olarak yurtiçi

kaynakları kullanmak suretiyle ihracata yönelik üretim yapacak olan yerli ve yabancı yatırımcılara uygulamada çeşitli kolaylıklar ve mali teşvikler sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

AĞIR, H., Peker, O ve Kar, M., (2009). “Finansal Gelişmenin Belirleyicileri Üzerine Bir Değerlendirme: Literatür Taraması”, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, C.3, S.2, ss. 31-62

ATEŞ, İ. ve Bostan, A. (2007). “Türkiye’de Dış Ticaretin Serbestleşmesi Ve Yoksullaştıran Büyüme (1989 – 2004)”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), S.18,

AKBULUT, S. ve Terzi, H. (2013). “Türkiye’de İhracata Dayalı Büyümenin Sektörler İtibariyle Analizi”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, C.3, S.5, ss. 43-58.

ARICAN, E., Yücememiş Tanınmış, B. T., Karabey Erdilek, M. ve Işıl, G. (2011). “Türk Bankacılık Sektöründe Ölçek Ekonomileri, Pazar Hakimiyeti ve Rekabet Gücü, Maliyet Etkinliği ve Ölçek Ekonomilerine İlişkin Ekonometrik Bir Uygulama”, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 278,

BAŞ, K. (2009). “Küreselleşme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.18, S.1, ss.49–70

BHAGWATİ J. (1958). “Immiserizing Growth: A Geometrical Note”, The Review of Economic Studies, V.25, N.3, pp. 201–205.

ÇATALBAŞ, N. (2014). “Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi Sürecinde Orta Asya Ülkelerinin Yaklaşımları”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.14, S.1, ss. 143-158

ÇETİN, E.ve Savrul, M. (2016). “Türkiye’de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığına Etkisi”, c.14, s.28, ss. 511-532

ENGLE, R. F. and Granger, C. W. J. (1987). “Co-Integration And Error Correction: Representation, Estimation, And Testing”, Econometrica, V.55, pp.251-276.

ERK, N., Ateş, S. ve Direkçi, T. (1999, Eylül). Gümrük Birliği Sonrası Türkiye Dış Ticaretini Yoksullaştıran Büyüme Hipotezi Çerçevesinde Bakış: Zaman Serisi Analizi, Uluslararası ODTÜ Ekonomi Kongresi III de sunulan bildiri, 8-11 Eylül

1999,Ankara.ErişimAdresi:

https://www.researchgate.net/publication/228466526_Gumruk_Birligi_Sonrasi_Turkiye_Dis_Ticareti'ne_Yoksullastiran_Buyume_Hipotezi_Cercevesinde_Bakis_Zaman_Serisi_Analizi

GÖÇER, İ. (2013), “Ekonomik Büyümenin Belirleyicisi Olarak İhracat: Gelişmekte Olan Asya Ülkeleri İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırımlı Panel Eşbütünleşme Analizi”, Bankacılar Dergisi, S.86, pp. 27-42.

GÖKTAŞ, Ö. (2005). “Teorik Ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi”, İstanbul: Beşir Kitabevi.

GÜLTEKİN, S., (2011). “Küreselleşme Çağında Dış Ticarete Rekabet İçin Kümelenme Stratejisi: Türkiye'nin Tarım Kümelenmesi Gerekliliği”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S.22, ss. 29-40

HEPAKTAN, Erdem C. (2008, Şubat). Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları, 2.Ulusal İktisat Kongresi'nde sunulan bildiri, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir. Erişim Adresi : http://debis.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/hepaktan.pdf

JOHANSEN, S. (1995). “Likelihood-based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models”, Oxford: Oxford University Press.

JOHNSON, H. G. (1967). “The Possibility of Income Losses From Increased Efficiency or Factor Accumulation in the Presence of Tariffs”, The Economic Journal, V.77, N.305, pp. 151-154

KAR, M. and Özcan, G. (2016). “Does Foreign Trade Liberalization Reduce Poverty in Turkey ?,” Journal of Economic and Social Development, V.3, N.1, pp. 157-173

KRUGMAN, P. R., Obstfeld, M. and Melitz, B. M. (2012). “International Economics Theory & Policy”, Ninth Edition, Boston: Addison Wesley Publication

KÜÇÜKAKSOY, İ. (2010). “Deregülasyon, Dış Ticaret Hadleri ve Refah İlişkileri”, e-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences, C.5, S.2, ss. 133-157.

LEE, J. and Strazicizh, M. C. (2003). “Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test With Two Structural Breaks”, The Review of Economics and Statistics, V.85, N.4, pp. 1082-1089.

- MİSHKİN, F. S. (2007). “Globalization and Financial Development”, Bank for International Settlements Review, N.41, pp. 18-27
- ÖZALP, B.ve Ören, M. N.,(2014), “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması Çerçevesinde İleri Tarım Müzakerelerindeki Gelişmeler ve Türkiye Tarımı Üzerine Etkileri”, Tarım Ekonomisi Dergisi, C.20, S.1, ss. 29-39
- ÖNDER, K ve Şahin, M. (2016). “Türkiye’de Tekstil Sektörünün Üretim Potansiyeli ve Devlet Teşviklerinin Etkinliğinin Analizi (2001-2015)” Maliye Dergisi, S.170, ss. 24-44
- PESARAN, M.H. & Shin, Y. (1998). “An Autoregressive Distributed-lag Modelling Approach to Cointegration Analysis”, Econometric Society Monographs. S.31, ss. 371-413.
- PESARAN, M.H., Shin, Y. and Smith, R.J. (2001). “Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationships”, Journal of Applied Econometrics, S. 16, ss.289-326.
- SAÇIK YAPAR, S., (2009a). “Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, C.11, S.16, 162-171
- SAÇIK YAPAR S. (2009b), ‘1980-2006 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaret Politikaları ve Performansı’, Mevzuat Dergisi, S.140
- SAĞLAM, Y.ve Egeli H. A. (2014). Reel Döviz Kuru’nun Dış Ticaret Üzerine Etkisi ve Yoksullaştırıcı Büyüme: 2003-2013 Türkiye Örneği, S. Sarı ve diğerleri (Ed.), International Conference On Eurasian Economies 2014 (419-427) içinde, Ankara, Türkiye: Beykent Üniversitesi, ISBN: 978-975-6319-23-9
- SARIDOĞAN, H. Ö. ve Çetin, D. (2016), Turizm ve Yoksullaştırıcı Büyüme, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , C.5, S.4, ss. 922-932
- ŞAHBAZ, A , Buluş, A , Kaleci, F . (2016). “The Relationship between Openness, Foreign Direct Investment, and Poverty: The Case of Turkey”. Gaziantep University Journal of Social Sciences, C.15, S.4, ss.1106-1117.
- TAKIM, A. (2010), “Türkiye’de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger

Nedensellik Testi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.14, S.2, ss.315-330.

TCMB, (2019), Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <https://evds2.tcmb.gov.tr/>,
Erişim Tarihi: 21.01.2019.

TUIK, (2016). “Türkiye Ulusal Hesaplar Sistemi’nde SNA-2008 ve ESA-2010’un Uygulanması ve Ana Revizyon”. www.tuik.gov.tr/duyurular/duyuru_3244.pdf
Erişim tarihi: 25.12.2016

YİĞİT, M. ve Yiğit, A. G. (2018). Yoksullaştıran Büyüme Hipotezinin Sınanması: 2003-2018 Türkiye Örneği, K. Tüğen ve diğerleri (Ed.), Izmir International Congress on Economics and Administrative Sciences (İZCEAS, 2018), İZCEAS 2018 New Trends In Economics And Administrative Sciences (2103-2114) içinde. Ankara, Türkiye: Detay Yayıncılık